

УДК 159.953.5

СМУЛЬСОН М. Л.

Інститут психології імені Г. С. Костюка

ДОРΟΣЛА ЛЮДИНА У ВІРТУАЛЬНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

Інтернет і соціальні мережі – важливий і серйозний чинник розвитку сучасної дорослої людини. Однак очевидним є неоднозначний вплив кіберпростору на його дорослих користувачів. І дійсно, зовсім не завжди дорослий вимикає комп'ютер збагаченим інтелектуально і духовно, додавши щось суттєве до своєї ментальної моделі світу, вдосконаливши і розвинувши її. Навпаки, він інколи полишає комп'ютер спустошеним і перевантаженим деструктивною інформацією, оскільки мережеві ресурси подекуди містять інформацію та коментарі сумнівного ступеню достовірності, зокрема, відверті фейкові новини і відповідні неадекватні аналітичні матеріали. Складні кризові соціокультурні умови тільки підсилюють тенденції такого маніпулятивного впливу в Інтернеті. Специфічні, орієнтовані на власний ідеалізований образ, самопрезентація і діалог у соціальних мережах теж не завжди позитивно сприяють розвитку особистості у віртуальному просторі.

Метою цієї статті є визначення психологічних засад ефективного розвивального впливу віртуального середовища на дорослу людину.

Під дорослою людиною надалі ми будемо розуміти людину як дорослого, так і похилого віку, не вказуючи верхню межу дорослості і, відповідно, вік початку старості, – у цих питаннях сучасна наука, як відомо, ще остаточно не визначилась.

Зазначимо, що проблема віртуального середовища широко обговорюється у науковій літературі з багатьох точок зору, зокрема, з технічної, програмної, соціальної, психологічної, педагогічної. Однак нас, насамперед, цікавить психолого-педагогічний аналіз віртуального середовища і розгляд його розвивального потенціалу.

Під віртуальним освітнім середовищем ми розуміємо весь комплекс контенту розміщених в Інтернеті (тобто створених за допомогою програмного забезпечення або комп'ютерних мереж) різноманітних навчальних та інших матеріалів: курсів, як систематичних, які відповідають навчальним програмам середніх та вищих навчальних закладів, курсів підвищення класифікації тощо, так і «не програмних», випадкових, розрізнених, так званих «тренінгових», а також інформаційних матеріалів, навчального контенту на сайтах іншого (найрізноманітнішого) спрямування і в соціальних мережах. Інакше кажучи, йдеться про контент Інтернету, який може бути використаний з навчальною метою (а може і не бути використаний таким чином). Той зміст (тобто ті курси і сайти), з яким працює певний суб'єкт, є його власним віртуальним освітнім простором, створеним, побудованим із доступних йому в Інтернет-середовищі цеглинок. Очевидно, що провідним компонентом освітнього середовища, тобто джерелом відповідних цеглинок, є сайти навчального спрямування і, зокрема, дистанційні навчальні та розвивальні курси.

Ми розрізняємо, отже, віртуальне освітнє середовище і віртуальний освітній простір. Останній є результатом власного цілепокладання дорослої людини, її вибору в Інтернеті сайтів для праці, діяльності, навчання, розваг тощо, формування свого більш широкого соціокультурного простору розвитку. Кожен дорослий будує власний простір по-різному, відповідно до мети, готовності до саморозвитку та наявності проекту саморозвитку, рівня мотивації і навіть рівня комп'ютерної грамотності [4, 6]. Потрібною є розвинені стратегічність інтелекту та суб'єктність, які і визначають адекватність виборів та відповідність меті розвитку, є засадами самостійності і критичного мислення, протистояння небажаним впливам у розумінні світу дорослою людиною (більш докладно див. нижче).

З іншого боку, важливою є наявність відповідних пропозицій, тобто наявність вибору розвивальних дистанційних курсів і тренінгів, адекватно побудованих з точки зору педагогічної психології.

Виявляється, що системи дистанційного навчання (дистанційні навчальні курси) теж має сенс проектувати як навчальні середовища. Ю. І. Машбиць тлумачить навчальне середовище як систему засобів, орієнтованих на навчання, як спільну діяльність вчителя та учнів, що здійснюється у взаємодії між ними. Під засобами тут мається на увазі усе, що сприяє досягненню навчальних цілей: ідеальні засоби (знання), матеріальні засоби (технічні), матеріалізовані засоби (об'єкти, що мають фізичну природу, однак вирішальними в їх використанні є їхнє символічне значення). «Навчальне середовище – це штучна, тобто створена людьми система, причому з чітко визначеними навчальними цілями, яка функціонує у певному просторі, у нашому випадку, у просторі віртуальному» [5, с. 17]. Ми розглядаємо середовище як безперервний континуум ситуацій, розподілених у просторі і часі. Ці ситуації, спроектовані і штучно створені, відповідають континууму технологій, закладеному в проект діяльності управління учінневою діяльністю. Навчальне середовище проектується і створюється так, щоб воно забезпечувало виникнення різноманітних учінневих задач.

Сучасна модель дистанційного навчання, яка виникла на початку нового століття, з точки зору педагогічної психології характеризується біхевіоральною і, пізніше, когнітивістською парадигмами, а також цілеспрямованою інтеграцією різних медіазасобів. Контроль за навчальним процесом у цій моделі залишався у значній мірі за вчителем та дизайнером-проектувальником дистанційного навчання, студенти вчилися в основному індивідуально, взаємодія між ними була обмеженою [20].

Однак зараз нові Інтернет і мультимедійні технології підтримують більш гнучкі форми дистанційної освіти. Виникла дистанційна освітня педагогіка, в яку включено взаємодію між студентами. Вона ґрунтується на соціально-конструктивістських поглядах на навчання, зокрема, орієнтується на всесвітньовідомі підходи некласичної психології Л. С. Виготського [3].

Основні психологічні чинники ефективного дистанційного навчання, (показано як нашими, так і відповідними зарубіжними дослідженнями) – це

ефективне співробітництво учнів та викладачів з багатьма ступенями самостійності учнів, відповідна комп'ютерна компетентність, умотивованість і зацікавленість учнів та викладачів (при цьому для останніх є необхідним позитивне ставлення до відповідних технологій дистанційного навчання), високоякісність навчального контенту з урахуванням потреб учнів та розумінням чинників психологічного дискомфорту. Дизайн курсів передбачає асинхронність та синхронність, дозволяє спільне навчання і спеціально спроектовану взаємодію у малих групах, медіазасоби працюють на управління учінням та інші психолого-педагогічні цілі [4, 22].

Серед найбільш розповсюджених видів віртуальних освітніх систем виділяють дистанційну освіту (викладання відбувається в іншому місці, ніж навчання) та Інтернет-навчання (процеси навчання і викладання відбуваються повністю з використанням Інтернету, студенти та викладачі знаходяться у різних просторових та часових вимірах). Ще однією важливою формою віртуального навчання є навчання змішане, комбіноване, або, інакше, гібридне (blended learning). Воно визначається як навчання, що поєднує традиційне навчання з дистанційним.

Змішані форми навчання дозволяють зберегти позитивні сторони дистанційного та Інтернет-навчання, і в той же час уникнути відповідних негативів. Основними позитивними аспектами тут є постійна доступність курсів (24 x 7) і асинхронність навчання/учіння; самостійний вибір зручного часу роботи як учнями, так і вчителями; можливість повернення до матеріалу курсу, а також можливість формування віртуальної навчальної спільноти на кшталт інших мережевих спільнот, які утворюються в соціальних мережах. Однак, якщо «чисте» дистанційне навчання не може повністю вирішити питання з самостійністю/несамостійністю учня та навіть з його ідентифікацією, побудовою моделі учня для адаптації та індивідуалізації курсу, то при змішаному навчанні ці проблеми ефективно вирішуються. Крім того, змішане навчання дозволяє формалізувати дистанційну освіту, тобто надати можливість

учням одержувати атестати, сертифікати і дипломи після очного тестування та іспитів.

Безумовним є розвивальний потенціал такого психологічно обґрунтованого віртуального освітнього простору для дорослих і людей похилого віку. В лабораторії сучасних інформаційних технологій Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України розроблено відповідні теоретико-методологічні основи і технології [4, 5, 6, 8, 9, 11, 14, 21]. Провідною метою тут є розвиток інтелекту, самостійності і суб'єктності у віртуальному освітньому просторі.

Інтелект у нашій концепції не є фіксованою уродженою властивістю особистості, яка може тільки незначно коригуватися середовищними чинниками. Ми вважаємо, що інтелект розвивається протягом усього життя людини, зокрема, дорослої, старої, і цей процес зветься *life-span development* [1], тобто розвиток упродовж усього життя. Під інтелектом ми розуміємо цілісне (інтегральне) психічне утворення, яке відповідає за породження, конструювання і перебудову ментальних моделей світу шляхом постановки і розв'язування задач. Цілісний та інтегральний характер інтелекту не виключає його структурованості. Структуру інтелекту утворюють основні психічні процеси, тобто система когніцій, а також метакогніції, основними з яких є інтелектуальна ініціація (самостійна постановка задачі), децентрація, рефлексія і стратегічність [8, 16, 17, 18].

Розвиток інтелекту дорослого виступає як ментально самодетермінований і власними, самостійно поставленими задачами, ініційований, процес, тобто як саморозвиток. Всі структурні компоненти інтелекту, як когнітивні, так і метакогнітивні, взаємодіють та інтегруються (створюють коаліції в інтелектуальній діяльності) «під задачу» в кожний момент час, забезпечуючи відповідну ампліфікацію і перетворення ментальних моделей світу, що й визначає інтелектуальний розвиток.

Динамічність метакогніцій визначає потенціал розвитку та саморозвитку інтелекту в цілому. Так, інтелектуальна ініціація відповідає самостійній

постановці задачі. Найкраще інтелект розвивається, якщо задача самостійно знайдена і поставлена. Але якщо вона отримана ззовні, то для розвитку інтелекту на її базі є необхідними її довизначення і/або перевизначення. Ці поняття введені Ю. І. Машбицем для опису процесу перетворення заданої ззовні задачі на свою, власну, особистісно прийняту і поставлену [13].

Коли процес інтелектуальної ініціації розпочато, підключаються рефлексивні процеси. Рефлексія як підґрунтя розвитку і зміни ментальної моделі світу спирається на поняття рефлексивного виходу та зміни рефлексивної позиції.

Стратегічність інтелекту забезпечує адекватність вибору в процесі обробки проблеми. Принциповим і дуже цікавим моментом сучасної концепції прийняття рішень у складних і надскладних ситуаціях є відмова від орієнтації на безпомилкову діяльність, тобто на безпомилковий вибір.

Інтелектуальна децентрація передбачає, що людина починає розуміти: на проблему існує не тільки її власна, але й інша (і друга, і третя, і т.д.) точка зору, і ці точки зору можна і потрібно зрозуміти. Не обов'язково приймати, погоджуватись, але коли ти зрозумієш протилежну (іншу) точку зору, то це означає, що ти збагатив свою.

В контексті такого теоретико-методологічного підходу, з використанням проектувально-технологічної парадигми, ми ведемо серію експериментальних досліджень, спрямованих на розвиток інтелекту у віртуальному просторі [8]. Вони підтверджують гіпотезу про те, що інтелект є таким психічним утворенням, яке саморозвивається. Дослідження свідчать, що про інтелектуальний саморозвиток можна говорити тоді, коли мають місце: ампліфікація та перетворення ментальних моделей світу, структурно-функціональне коаліціювання інтелекту, якісні зміни у змісті та наборі інтелектуальних дій; підсилюються інтерпретаційні та реінтерпретаційні можливості суб'єкта; система провідних метакогніцій (інтелектуальна ініціація, рефлексія, стратегічність та децентрація), розвиваючись і змінюючись, працює на розвиток інтелекту.

У зв'язку з завданням психологічної підтримки розвитку інтелекту нагальною є потреба розкриття та аналізу активності дорослого суб'єкта, який самостійно шукає і знаходить проблеми для інтелектуальної обробки та розв'язування, здійснюючи діяльність як у реальному житті, так і в контексті віртуальної реальності. Аспект розвитку суб'єктності є значимим як для інтелектуального розвитку дорослих, так і для розвитку особистості взагалі, і розглядається нами в руслі традицій досліджень проблеми розвитку в Інституті психології імені Г. С. Костюка [10, 12, 19].

Поняття «суб'єкт» у сучасній психології розглядається в контексті постнекласичної науки і пов'язується з його інтерпретаційними, або, інакше, рефлексійно-активними, можливостями у різних середовищах життєдіяльності. Ключовими для постнекласичної науки є суб'єктно-орієнтована парадигма («суб'єкт – полісуб'єктне середовище») і середовищна парадигма («середовище, що саморозвивається»). У свою чергу, витоком досліджень суб'єктності та суб'єктної активності є суб'єктно-діяльнісна концепція (С. Л. Рубінштейн, А. В. Брушлінський, А. В. Петровський, В. О. Татенко та інші дослідники), відповідно до якої людина як суб'єкт продовжує себе у світ, переструктурує простір свого буття, орієнтуючись на особистісні смисли і ментальні моделі. Так, А. В. Брушлінський пропонує критерії суб'єкта, серед яких виділення себе з довкілля, протиставлення себе дійсності як об'єкту дії та пізнання; формування і конструювання понять, взаємодія з іншими людьми як суб'єктами, і, нарешті, цілісність, єдність, інтегральність діяльності суб'єкта і всіх видів його активності [2]. Автономність, самодетермінованість, спонтанійність, інтегративність, креативність суб'єкта підкреслює також і В. О. Татенко, визначаючи суб'єктність як здатність і потребу людини починати причинний ряд з себе [18].

Попри безумовну продуктивність указаних вище та інших підходів до ролі і місця суб'єктності у життєдіяльності і розвитку дорослої людини, відомими є також думки Р. Барта, М. Фуко та інших постструктуралістів про «смерть суб'єкта», тобто про неможливість людини у сучасному світі бути

автором, суб'єктом власного життя і, тим більше, суб'єктом історичного розвитку. Тотальний суб'єкт як автономна ідентичність, на їх думку, зникає, «вмирає», втративши онтологічний статус і розчинившись у міжкультурних кодах та дискурсивних практиках. Крім того, сьогодні тривають теоретичні дискусії про суб'єкта у новій, віртуальній реальності, зокрема, в Інтернеті та соціальних мережах. Чи дійсно тут людина підвищує рівень власної суб'єктності за рахунок пристосування технологій до власних потреб та власної системи цінностей, і, відповідно, збільшення суб'єктності ментальної конструкції окремої людини? Або зменшує цей рівень майже до неможливості впливати на власне буття у світі технологій, які перемагають, гаджетизації, роботизації та інших напівфантастичних реалій сьогодення? Тут ідеться про «смерть суб'єкта» не взагалі, а саме у віртуальній реальності. Ю. П. Зінченко, посилаючись на Ж. Бодрійєра і Ж. Делеза, пов'язує її зі злиттям суб'єкта і симулякра, тобто знака, який творить власну реальність [7]. Тому зникає, розчиняється відповідальність суб'єкта за те, причиною чого він є.

Однак більшість фахівців вважають, що суб'єктність може зникати і знову відроджуватися, нарощувати свій потенціал залежно від виду життєдіяльності, і, зокрема, множинності буття, рефлексивних та інтерпретаційних можливостей людини. Основним напрямком боротьби зі «смертю суб'єкта», інакше кажучи, протидії зменшенню рівня суб'єктності у віртуальному світі, є інтелектуальний розвиток і саморозвиток, і особливо, розвиток провідних інтелектуальних метакогніцій.

Висновки. У результаті аналізу специфіки розвитку інтелекту та суб'єктної активності у кіберпросторі нами показано, що інтегративний інтелект і, зокрема, інтелектуальні метакогніції (інтелектуальна ініціація, рефлексія, децентрація, стратегічність тощо) працюють на розвиток суб'єктності дорослої людини, розвивають її самостійний погляд на світ і власну активність, антиманіпулятивний потенціал, сприяють цілепокладанню, творчому проектуванню власної діяльності і життєдіяльності.

Список використаних джерел

1. Балтес П.Б. Всевозрастной подход в психологии развития: исследование динамики подъемов и спадов на протяжении жизни/ П. Б. Балтес // Психология развития – СПб.: Питер, 2001. – С. 436 – 459.

2. Брушлинский А.В. Проблемы психологии субъекта /А.В. Брушлинский – М.: Институт психологии РАН, 1994 г. – 109 с.

3. Выготский Л.С. Психология развития человека / Л. С. Выготский – М. : Эксмо, 2003. – 1136 с.

4. Дистанційне навчання: психологічні засади : монографія / [М. Л. Смульсон, Ю. І. Машбиць, М. І. Жалдак та ін.] ; за ред. М. Л. Смульсон, – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 240 с.

5. Дітюк П.П. Ситуативна активність, відносна суб'єктність та свобода вибору [Електронний ресурс] / П. П. Дітюк // Технології розвитку інтелекту. – Т.2, № 5 (16) 2017. – Режим доступу: http://psytir.org.ua/upload/journals/2.5/authors/2017/Dityk_Pavlo_Pavlovych_Syтуatuvna_aktivnist_vidnosna_subjektnist_ta_svoboda_vyboru.pdf

6. Застосування телекомунікаційних засобів у навчальному процесі (психолого-педагогічні аспекти) : навч.-метод. посібник / авт. кол.; за ред. М. Л. Смульсон. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 256 с.

7. Зинченко Ю.П. Виртуализация реальности: от психологического инструментария к новой субкультуре / Ю. П. Зинченко // Человек как субъект и объект медиапсихологии. – М. : Изд-во МГУ, 2011,. – С. 231 – 278.

8. Інтелектуальний розвиток дорослих у віртуальному освітньому просторі : монографія [Електронний ресурс] / М. Л. Смульсон, Ю. М. Лотоцька, М. М. Назар, П. П. Дітюк, І. Г. Коваленко-Кобилянська [та ін.]; за ред.

М. Л. Смульсон. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 221 с. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/10064/>

9.Коваленко-Кобилянська І. Г. Суб'єктна активність людини в період геронтогенезу в умовах освітнього простору Інтернет [Електронний ресурс]/ І. Г. Коваленко-Кобилянська // Технології розвитку інтелекту/ Т.2, №2 (13), 2016 – Режим доступу http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/18

10.Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Рад. школа, 1989. – 608 с.

11.Лотоцька Ю.М. Психологічна якість життя як наслідок наших виборів[Електронний ресурс] / Ю. М. Лотоцька //Технології розвитку інтелекту. – Т.2, № 5 (16) 2017. – Режим доступу: http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/10

12.Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К. : ВидавництвоТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

13.Машбиць Ю.І. Психологічний механізм до визначення учбової задачі: сутність і евристичний потенціал / Ю. І. Машбиць // Теорія і технологія проектування навчальних систем: Зб. наук. праць. – К, 2002. –Вип. 3. – С. 3 – 17.

14.Назар М.М. Суб'єктна активність в контексті формування комунікативної компетентності [Електронний ресурс]/ М. М. Назар // Технології розвитку інтелекту – Т. 2, № 1 (12)/ – 2016. [Режим доступу] http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/17

15.Смульсон М.Л. Субъектность в старости как фактор саморазвития / М. Л. Смульсон // Человек, субъект, личность в современной психологии. Материалы Международной научной конференции, посвященной 80-летию А.В.Брушлинского / Отв. ред. А.Л.Журавлев, Е.А.Сергиенко. – Т.1. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2013. – С. 344 – 346.

16.Смульсон М.Л. Розвиток інтелекту та суб'єктності дорослих у віртуальному просторі [Електронний ресурс] / М. Л. Смульсон //Технології

розвитку інтелекту, Т.2, № 2(13), 2016. Режим доступу http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/18

17.Смульсон М.Л. Психологія розвитку інтелекту: монографія / М. Л. Смульсон. – К.: Нора-Друк, 2003. – 298 с.

18.Татенко В.О. Суб'єктно – вчинкова парадигма в сучасній психології. / В. О. Татенко//Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг.ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – С. 316-357.

19.Чепелева Н.В. Дискурсивні засоби самопроекування особистості / Н. В. Чепелева // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск «Актуальні проблеми когнітивної психології». – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. – Вип. 24. – С. 7 – 11.

20.Anderson T., & Dron J. Three generations of distance education pedagogy [Electronic resource] / T. Anderson & J. Dron // The International Review of Research in Open and Distance Learning/. - 2010. - 12(3), P. 80–97. Mode of access: <http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/view/890/1663>

21.Mescheryakov D.S. Development of respondent`s model of distance learning courses[Електронний ресурс]/ D. S. Mescheryakov D.S // Technologies of intellect development. - Т.1 ,вип. 9 (2015) Режим доступу http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/14

22.Siemens [G](#).Preparing for the digital university: a review of the history and current state of distance, blended, and online learning[Electronic resource]/[George Siemens](#), Gašević Dragan , Dawson Shane // Athabasca University.– 2015. Mode of access: <http://opentextbc.ca/teaching> in a digital age

23.Vella J. Learning to Listen, Learning to Teach. / Vella, J. // San- Francisco: Jossey-Bass, 1994.

Анотація

Метою статті є визначення психологічних засад ефективного розвивального впливу віртуального (Інтернет) середовища на дорослу людину. Показано, що віртуальний освітній простір, на відміну від середовища, є

результатом власних виборів дорослої людини відповідно до мети, готовності до саморозвитку та наявності проекту саморозвитку, рівня мотивації. Визначено основні психологічні чинники ефективного дистанційного навчання та проаналізовано найбільш розповсюджені віртуальні освітні системи, зокрема, системи змішаного навчання. Доведена наявність розвивального потенціалу психологічно обґрунтованого віртуального освітнього простору для дорослих і людей похилого віку в напрямку розвитку інтелекту і суб'єктної активності.

Ключові слова: віртуальний освітній простір, дистанційне навчання, дорослі, саморозвиток, інтелект, інтелектуальні метакогніції, суб'єктна активність.

SMULSON M.L.

G. S. Kostiuk Institute of psychology

ADULT PERSON IN A VIRTUAL EDUCATIONAL SPACE

Abstract

The purpose of the article is to define the psychological background of effective developmental impact of virtual (Internet) environment on adult persons. It is shown that the virtual educational space, in contrast of the environment, is the result of own adult choices oriented to his purposes and readiness for self-development, the availability of self-development design and motivational level.

The main psychological factors of effective distance learning and the most common virtual educational systems, including blended learning systems, are analyzed. The potential of psychologically grounded virtual educational space for adults and the elderly in the development of intelligence and subject activity is proved.

Keywords: virtual educational space, distance learning, adults, self-development, intellect, intellectual metacognitions, subject activity.

Відомості про автора

Смольсон Марина Лазарівна, доктор психологічних наук, професор, завідувачка лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання

*Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, дійсний член НАПН
України.*